

ДІДЕНКО

Юлія Володимирівна — кандидат геологічних наук, учений секретар Науково-видавничої ради НАН України
<http://orcid.org/0000-0002-1198-6157>

РАДЧЕНКО

Анна Ігорівна — кандидат геологічних наук, заступник директора з питань наукової та видавничої діяльності Видавничого дому «Академперіодика» НАН України
<http://orcid.org/0000-0002-0276-6398>

МОВА ВИДАННЯ: СВІТОВІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА НАЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ

У статті проаналізовано зміни в розподілі видавничої продукції НАН України за мовами видання в останні роки. На тлі загальносвітових тенденцій щодо скорочення тиражів за одночасного збільшення кількості назв книжкових видань спостерігається зростання кількості книг, виданих українською та англійською мовами, і зменшення кількості російськомовних видань. Така ситуація, безумовно, сприятиме подальшому осучасненню наукової української мови, розвитку наукової термінології, підвищенню мовної культури науковців. Вагому роль у вирішенні цих завдань відіграє виконання Цільової комплексної програми «Створення та розвиток науково-видавничого комплексу НАН України», у межах якої і здійснюється підготовка та випуск високоякісних фахових наукових видань.

Незаперечною аксіомою стає формула: гарна наукова термінологія є ознакою культурної зрілості народу, однак для нас не менш очевидною є й формула обернена — розвитку науки та її засвоєнню більшою мірою має сприяти гарна наукова мова і наукова термінологія.

Г.Г. Холодний. 1928 р.

Одним із традиційних критеріїв в аналізі видавничої діяльності є розподіл продукції за мовами видання. Останнім часом це питання набуває політичного забарвлення, хоча, як свідчить загальна статистика, навіть без зовнішнього втручання видавнича галузь досить швидко реагує на зміну суспільних настроїв, адже видавнича продукція орієнтована насамперед на задоволення користувачького попиту.

Зараз спостерігається накладання особливостей розвитку нашої держави в умовах збройного протистояння і загальносвітових тенденцій, таких як дедалі ширше застосування англійської мови з одночасним піднесенням національних мов, загальне скорочення тиражів і водночас збільшення кількості назв видань, що пов'язано зі зростанням обсягів наукової видавничої продукції, представленої в електронному вигляді.

За даними Книжкової палати України імені Івана Федорова, за останні 5 років сукупний тираж книг та брошур, виданих

російською мовою, зменшився на 70 %, українською — на 24 %, а кількість назв — на 54 і 18 % відповідно. У 2013 р. на книги та брошури, видані українською, припадало 62 % кількості назв і 55 % сукупного тиражу, на російськомовні — 27 і 40 % відповідно, а у 2017 р. обсяг україномовної продукції становив 71 % за кількістю назв і 73 % за тиражем, російськомовної — 18 і 21 % відповідно [1].

Подібні тенденції спостерігаються і у видавничій діяльності НАН України. Ми можемо їх відстежувати з 2004 р., коли Науково-видавнича рада НАН України ініціювала практику укладання щорічних рубрикованих анотованих каталогів книжкових видань Академії, які містять інформацію про книжкові видання, у підготовці та випуску яких брали участь працівники Академії в Україні і за кордоном, індивідуально або у співпраці з фахівцями з навчальних закладів та інших наукових установ [2]. Ці дані доступні також і на веб-ресурсі «Наукові публікації та видавнича діяльність»*.

У цій статті ми не розглядаємо застосування різних мов у наукових періодичних виданнях — журналах і збірниках наукових праць. Більшість із них нині використовують паралельно дві мови (українську та англійську), багато видань подають матеріали трьома мовами, деякі виходять виключно англійською або мають окремі версії видання різними мовами. Тому це питання потребує окремого ґрунтовного дослідження.

Загалом за період 2004–2017 рр. (станом на 23.02.2018) у каталозі містяться описи 15 тис. книжкових видань. Серед них переважають книги, видані українською мовою (73,3%), російською — 21,3%, англійською — 4,9%. Решта — польською, німецькою, французькою, угорською, чеською, білоруською, болгарською — становить лише 0,5%, тому надалі ми їх не розглядаємо. З рис. 1 видно, що пік книговидання припадає на 2008 р., що пояснюється підбиттям підсумків діяльності наукових ко-

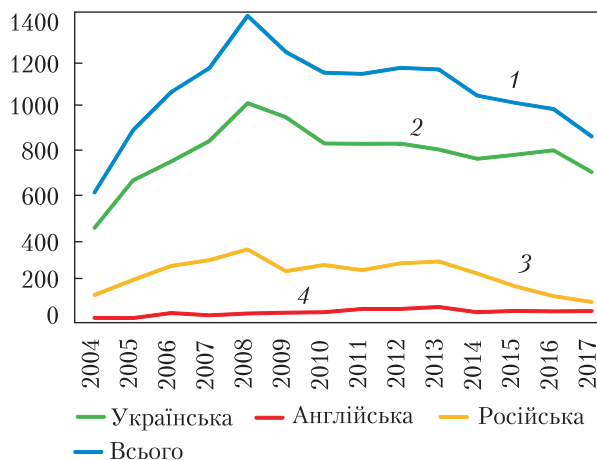

Рис. 1. Кількість назв книжкових видань НАН України за роками і мовами видання: 1 — загальна кількість; 2 — українською; 3 — російською; 4 — англійською мовами (станом на 23.02.2018)

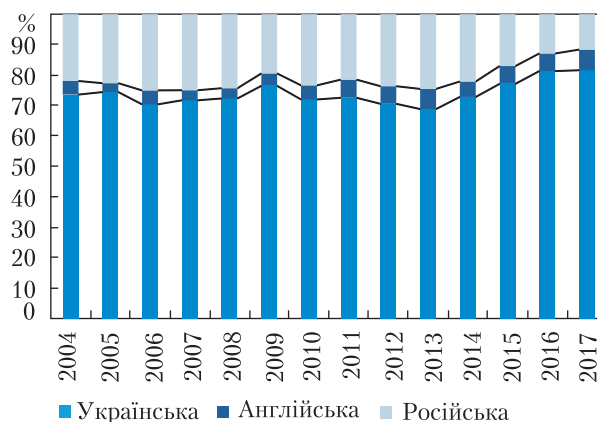

Рис. 2. Змінення частки видань українською, англійською та російською мовами у загальному обсязі книжкових видань НАН України за 2004–2017 рр.

лективів, приуроченим до 90-річчя Академії, а помітне зменшення кількості видань після 2013 р., вочевидь, пов'язане з анексією Криму, бойовими діями на сході України та скороченням фінансування науки. При цьому загальне зменшення кількості назв видань відбувається передусім за рахунок російськомовної літератури (рис. 2).

Аналогічні закономірності спостерігаються і в межах окремих тематичних рубрик. На рис. 3

* <http://www.nas.gov.ua/publications/books/catalog/Pages/default.aspx>

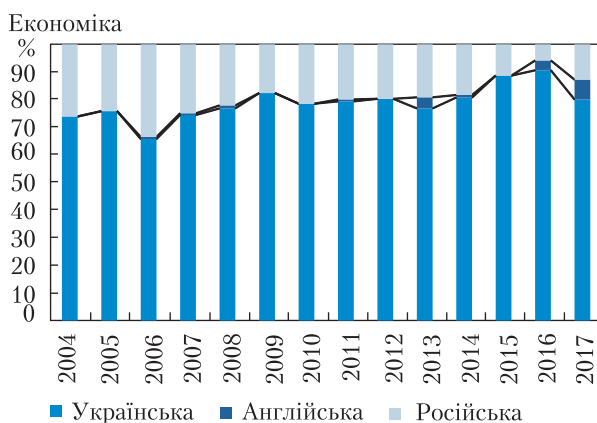
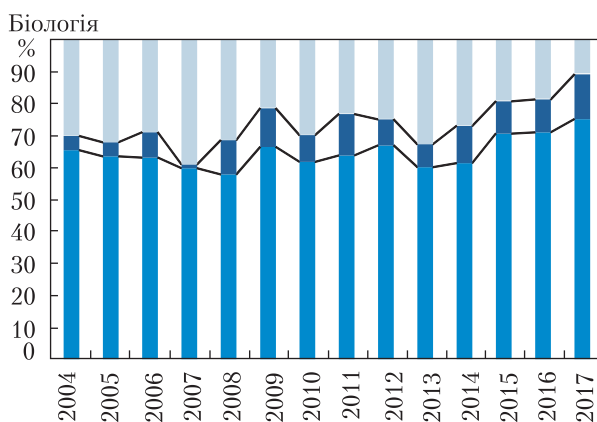
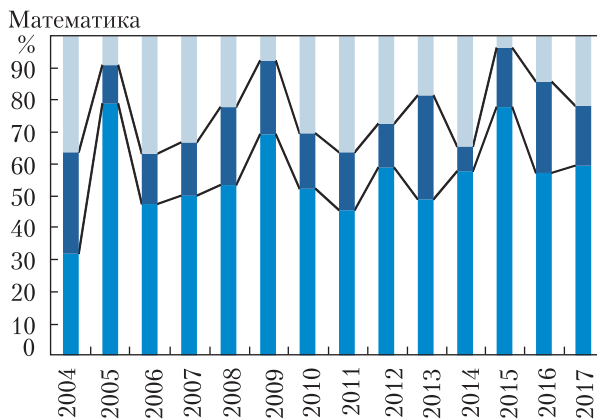

Рис. 3. Змінення частки видань українською, англійською та російською мовами у загальному обсязі книжкових видань НАН України за 2004–2017 рр. в окремих тематичних рубриках

для прикладу наведено статистичні дані про книжкові видання з математики, біології та економіки. На тлі загального зменшення кількості видань відбувається скорочення частки російськомовних видань і деяке збільшення частки англійськомовних.

Частину наукової видавничої продукції НАН України традиційно видає державним коштом: раніше — у межах державного замовлення на підготовку і випуск видавничої продукції, нині — в межах Цільової комплексної програми «Створення і розвиток науково-видавничого комплексу НАН України». Це видання за двома напрямками: енциклопедичні і наукові.

До енциклопедичних видань належать такі великі, вже завершені проекти, як «Юридична енциклопедія», «Шевченківська енциклопедія», «Національний атлас України», «Енциклопедія історії України», «Історія української культури» та продовжувані нині «Словники України», «Енциклопедія сучасної України», «Енциклопедія міжнародного права», «Історія української літератури», «Франківська енциклопедія». Зрозуміло, що усі енциклопедичні видання виходять українською мовою (крім проекту «Словники України», в якому є і багатомовні видання) [3].

За напрямом «наукові видання» підготовку і випуск продукції здійснюють Видавництво «Наукова думка» та Видавничий дім «Академперіодика». Загалом на ці два видавництва припадає трохи більше 10% щорічної книжково-видавничої продукції Академії, і навіть попри брак фінансування й значне подорожчання поліграфічних послуг, ця частка поступово зростає. За цим напрямом виконується багато спеціалізованих книжкових проектів, довідкових і монографічних. До довідкових належать, наприклад, серія «Бібліобіографія вчених України» та серія історико-біографічних довідників про діяльність відділень НАН України. Зрозуміло, що ця література також майже повністю видається українською.

До монографічних проектів належать науково-популярна серія «Наука для всіх», проекти «Наукові переклади», «Українська наукова

книга іноземною мовою», «Наукова книга» і «Наукова книга. Молоді вчені».

Першу книгу в науково-популярній серії «Наука для всіх» було видано в 2004 р., відтоді вийшло друком 16 книг, з них 14 — українською мовою і 2 — російською.

Проект «Наукові переклади» є надзвичайно складним у виконанні, адже для його реалізації потрібні не лише високопрофесійні перекладачі та редактори, а й науковці — фахівці у сфері, якої стосується видання, які добре володіють іноземною мовою і можуть забезпечити адекватне використання наукової термінології, додати необхідні коментарі, доповнити відомково-аналітичний апарат видання.

Тому в межах цього проекту за більш як 10 років його існування було випущено лише 5 книг — перекладів на українську з різних мов. Першим був переклад з польської фундаментального видання «Загальна паразитологія» всесвітньовідомої польської школи паразитології [4]. Другим — переклад з німецької книги Бланки Єржабкової «Шкільна справа та шкільна політика в рейхскомісаріаті «Україна» (1941–1944) у світлі німецьких документів» [5]. Ці дві книги побачили світ у Видавництві «Наукова думка», інші три — у ВД «Академія». Це перший український переклад найвідомішої у своїй галузі книги О.С. Давидова «Квантова механіка» — підручника, за яким навчалися кілька поколінь студентів фізичних, фізико-математичних, інженерних факультетів університетів по всьому світі [6]. У 2012 р. вийшов друком переклад з англійської актуальної колективної монографії «Дослідження та використання космосу: сьогодні й завтра» (за ред. Б. Феєрбахера, Х. Стоєвера). До 300-річчя Григорія Сковороди, яке світова спільнота відзначатиме в 2022 р., здійснено переклад з італійської дослідження доктора Міланського університету Марії Грації Бартоліні «Пізнай самого себе. Неоплатонічні джерела в творчості Г.С. Сковороди», в якому по-новому, в загальноєвропейському контексті висвітлено спадок видатного філософа.

У межах проекту «Українська наукова книга іноземною мовою» за 7 років видано 28 книг ан-

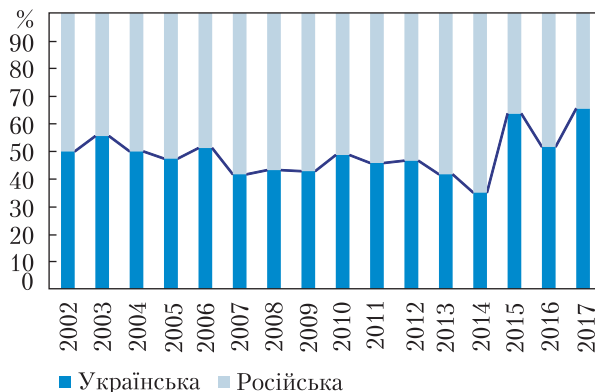

Рис. 4. Змінення частки видань українською і російською мовами у загальному обсязі книжкових видань за проектами «Наукова книга» і «Наукова книга. Молоді вчені»

глійською мовою, зокрема й переможці книжкових конкурсів Міжнародної академії астронавтики «Polarimetric Remote Sensing of Solar System Objects» і тритомник «Dark Energy and Dark Matter in the Universe». Оскільки нині все популярнішим стає обіг наукової видавничої продукції в електронному вигляді, то навіть малі тиражі цих книг не стають перешкодою для поширення у світі інформації про наукові здобутки вітчизняних учених.

Найчисленнішими за кількістю видань є проекти «Наукова книга» і «Наукова книга. Молоді вчені» [7–9]. З 2001 р. проект «Наукова книга» налічує вже 412 назв. У 2010 р. за ініціативою Науково-видавничої ради НАН України з нього було виокремлено проект «Наукова книга. Молоді вчені», в рамках якого видано 53 книги.

На сьогодні з 465 назв книг за обома цими проектами 220 (47%) випущено українською, 245 (53%) — російською мовами. Розподіл за мовами видання в період з 2002 по 2017 р. наведено на рис. 4. Значна кількість російськомовних видань у межах цих проектів свідчить про те, що вітчизняні науковці намагаються представити свої здобутки якомога більшому колу читачів, адже російська є одною з шести офіційних мов ООН і однією з найпоширеніших мов у світі. При цьому, якщо в проекті «Науко-

ва книга» українською мовою випущено 44 % видань, то серед книг молодих учених таких видань — 76 %. Така значна різниця є результатом кількох чинників. На нашу думку, це природний освітній фактор, адже молоді науковці (віком до 35 років) здобували освіту вже в незалежній Україні, а їхні наукові монографії є переважно розширеними та доопрацьованими дисертаційними роботами. Очевидно, що надалі кількість видань українською мовою в межах цих проектів зростатиме, оскільки до цього, з одного боку, спонукає політична ситуація, а з іншого — природне омолодження наукових кадрів неминуче приведе до скорочення кількості видань російською мовою, а також до зростання частки англійських книг.

Порівняльний аналіз розвитку книговидавництва Білорусі, Росії та України [10] свідчить, що за чверть століття суверенного розвитку національні системи книговидавництва фактично визначилися з індивідуальними домінантами розвитку, причому в деяких випадках це відбувалося свідомо, а в деяких — як результат тиску зовнішніх факторів. Слід зазначити, що ці три країни разом є найбільшим книжковим ринком у Східній Європі, навіть з урахуванням національних інформаційних політик або

ставлення до «білінгвізму» на офіційному і побутовому рівні.

Отже, наукове книговидавництво в НАН України є насамперед віддзеркаленням економічних і соціально-політичних змін у нашому суспільстві.

Попри різні негативні чинники, які зумовили скорочення кількості назв і тиражів книжкових видань Академії, щороку виходить близько 1000 назв книг, більшість з яких видаються українською мовою. Така ситуація, безумовно, сприятиме розвитку наукової термінології, подальшому осучасненню наукової української мови, впровадженню до активного обігу нових понять, зумовлених подальшим поступом науки. Відповідно, варто приділяти значно більшу увагу якості текстів у наукових і навчальних виданнях, підвищувати мовну культуру науковців, готувати фахових наукових редакторів, навчати наукову молодь створення грамотних текстів [11, 12].

Вагому роль у розвитку цих тенденцій відіграє і, сподіваємося, відіграватиме й надалі виконання в Академії Цільової комплексної програми «Створення та розвиток науково-видавничого комплексу НАН України», у межах якої і здійснюється підготовка та випуск високоякісних наукових видань.

REFERENCES

[СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ]

1. Ivan Fedorov's Book Chamber of Ukraine. Operational data for the production of book products in 2017. http://www.ukrbook.net/statistika_.html [Книжкова палата України імені Івана Федорова. Оперативні дані випуску книжкової продукції у 2017 році.]
2. Yazvynska M.V. Publishing products of the National Academy of Sciences of Ukraine on the web-resource "Scientific publications and publishing activities of the National Academy of Sciences of Ukraine" (www.publication.nas.gov.ua). In: *Science of Ukraine in the world informational space*. 2013. Iss. 8. P. 92-97. [Язвинська М.В. Видавнича продукція НАН України на веб-ресурсі «Наукові публікації і видавнича діяльність НАН України» (www.publication.nas.gov.ua). *Наука України у світовому інформаційному просторі*. 2013. Вип. 8. С. 92–97.]
3. Vakarenko O.G., Radchenko A.I. *Scientific and publishing activity of the National Academy of Sciences of Ukraine: 2002-2011*. (Kyiv: Akadempriodyka, 2013). [Вакаренко О.Г., Радченко А.І. Науково-видавнича діяльність Національної академії наук України: 2002–2011 рр. К.: Академперіодика, 2013.]
4. Vakarenko O.G. The project "Scientific Translations" is a successful debut. *Visn. Nac. Acad. Nauk. Ukr.* 2007. (4): 51. [Вакаренко О.Г. Проект «Наукові переклади» — вдалий дебют. *Вісн. НАН України*. 2007. № 4. С. 51–52.]
5. Bel'dyi A. Behind the scenes of educational affairs (on the book by Blanka Jerabek "School affairs and school policy in the Reichskommissariat Ukraine" (1941-1944) in light of German documents"). *Visn. Nac. Acad. Nauk. Ukr.* 2008. (10): 57.

- [Бельдій А. За кулісами освітянської справи (рец. на книгу Бланка Єржабкова «Шкільна справа та шкільна політика в рейхскомісаріаті «Україна» (1941–1944) у світлі німецьких документів». *Вісн. НАН України*. 2008. № 10. С. 57–58.]
6. Loktev V.M. From the scientific editor of the translation: a preface. In: *Davydov O.S. Quantum mechanics: textbook*. (Kyiv: Akadempriodyka, 2012). P. 9-14.
[Локтев В.М. Від наукового редактора перекладу: передмова. В кн.: Давидов О.С. *Квантова механіка: підручник*. К.: Академперіодика, 2012. С. 9–14.]
 7. Radchenko A.I. Analysis of the project "Scientific book" of the National Academy of Sciences of Ukraine. *Bulletin of the Book Chamber*. 2011. (5): 12.
[Радченко А.І. Аналіз проекту «Наукова книга» НАН України. *Вісник Книжкової палати*. 2011. № 5. С. 12–13.]
 8. Radchenko A.I. "Scientific book: Young Scientists": A New Book Project of the National Academy of Sciences of Ukraine. *World Vision*. 2010. (6): 3.
[Радченко А.І. «Наукова книга. Молоді вчені»: новий книжковий проект НАН України. *Світогляд*. 2010. № 6. С. 3.]
 9. Alekseenko I.R. The activity of "Naukova Dumka": the necessary conservatism and regular changes. *Scientific Book*. 2009. (1-2): 13.
[Алексеєнко І.Р. Деятельность «Науковой думки»: необходимый консерватизм и закономерные изменения. *Научная книга*. 2009. № 1-2. С. 13–15.]
 10. Kulak M.I., Trusevich N.E. Current state and forecast of book publishing development of Belarus, Russia, Ukraine. *Proceedings of BSTU*. 2012. (9): 56.
[Кулак М.И., Трусевич Н.Э. Современное состояние и прогноз развития книгоиздания Беларуси, России, Украины. *Труды БГТУ*. 2012. № 9. С. 56–63.]
 11. Seligei P. *Light and shadows of scientific style*. (Kyiv: Kyiv Mohyla Academy, 2016).
[Селігей П. *Світло і тіні наукового стилю*. К.: Києво-Могилянська академія, 2016.]
 12. Yermolenko S., Bibik S., Ganzha A. Language, style, culture - in the objective of humanitarian science. *World Vision*. 2017. (5): 3.
[Єрмоленко С., Бибік С., Ганжа А. Мова, стиль, культура — в об'єктиві гуманітарної науки. *Світогляд*. 2017. № 5. С. 3–9.]

Yu.V. Didenko¹, A.I. Radchenko²

¹ Scientific Management Department of the National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv)

² Publishing House "Akadempriodyka" of the National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv)

LANGUAGE OF PUBLISHING: GLOBAL TRENDS AND NATIONAL CHARACTERISTICS

The article analyzes the changes in language of publication distribution in publishing products of NAS of Ukraine in recent years. Against the background of world tendencies of decreasing circulation and increasing number of book publications, the increase in the quantity of books written in Ukrainian and English and the reduction of Russian language publications is noted. This will certainly lead to further modernization of Ukrainian scientific language and scientific terminology development, as well as to improvement of scientific language culture. A significant role in achieving these goals is played by the execution of Targeted complex program "Creation and development of scientific and publishing complex of NAS of Ukraine". This program involves preparation and edition of high quality specialized scientific publications.